

A Crítica ao totalitarismo e a condición humana

en Hanna Arendt

1.- INTRODUCCIÓN

1.1.- Socio-política

A historia moderna de Alemaña iníciase co reinado do emperador Guillermo II (1888-1918) que illa a nación en termos de política exterior e condúcea á catástrofe da Primeira Guerra Mundial, que se cobra case 15 millóns de vidas. En xuño de 1919 Alemaña vese obrigada a asinar o Tratado de Paz de Versalles de final da Gran Guerra. Este tratado foi percibido como unha clamorosa inxustiza pola maior parte dos alemáns. Este sentimento nutríase das cesións territoriais e as cargas materiais, a perda das colonias e as restricións militares que lle foron importas en forma de “reparacións” e xustificábase pola culpabilidade do Imperio Alemán e os seus aliados no desencadeamento da guerra. Alemaña tamén tomou como inxusta e como unha inxerencia grave na soberanía da nación, a prohibición de que Austria e Alemaña se unificasen.

O 9 de novembro de 1918, o socialdemócrata Philipp Scheidemann proclama a República e o emperador Guillermo II abdica. Celébranse entón eleccións para a Asemblea Nacional. Desde o principio hai fortes reservas sobre a nova república tanto desde a dereita como desde a esquerda.

Como democracia parlamentaria a República de Weimar só existiu durante once anos. A finais de marzo de 1930 o último goberno maioritario, encabezado polo socialdemócrata Hermann Müller, desmoronouse. Nas eleccións ao Reichstag (parlamento) do 14 de setembro de 1930 os nacionalsocialistas (NSDAP) liderados por Adolf Hitler convertéronse no segundo partido máis votado. A partir de entón o Reichstag tivo menos peso en canto órgano lexislativo. **A desparlamentarización significou unha neutralización xeneralizada do electorado** e foi precisamente iso o que proporcionou renovados impulsos ás forzas antiparlamentarias de dereitas e esquerdas. Os máis beneficiados foron os nacionalsocialistas. A. Hitler presentou o seu partido como a única alternativa popular a todas as manifestacións do “marxismo”.

O Partido Nacionalsocialista Obreiro Alemán (NSDAP) de Adolf Hitler convértese no partido político máis votado nas eleccións do 6 de novembro de 1932 co 33,1% dos sufraxios. O 30 de xaneiro de 1933, Adolf Hitler convértese en canciller do Reich. A ditadura nazi comeza.

Hitler non ocultara o seu antisemitismo nas campañas electorais de principios da década dos trinta, pero tampouco o colocou en primeiro termo. Os prexuízos antixudeus estaban moi difundidos nas capas ilustradas e podentes, así como entre os pequenos industriais e os campesiños, pero tampouco estaba ben visto o “antisemitismo aberto”. Os violentos disturbios da chamada “Noite dos cristais rotos”, o 9 de novembro de 1938, foron impopulares; en cambio non o foi de ningún xeito a “arización” de propiedades xudías, unha enorme “redistribución” patrimonial. A privación de dereitos que sufriron os xudeus alemáns en virtude das leis racistas de Núremberg, de 1935, non suscitou oposición porque se respectou a legalidade.

Hitler desencadea a Segunda Guerra Mundial o 1 de setembro de 1939 coa invasión de Polonia. A guerra cústalles a vida a 60 millóns de persoas e devasta amplas zonas de Europa e Asia oriental. Seis millóns de xudeus e outras minorías foron vítimas da política de exterminio

nacionalsocialista. O tema do Holocausto (exterminio sistemático dos xudeus europeos durante a Segunda Guerra Mundial), transcendeu máis do que quixese o réxime, pero o saber implica tamén o querer saber, e na Alemaña do Terceiro Reich, polo que se refire á sorte corrida polos xudeus, faltou esa vontade de quitar a vénda dos ollos.

O desmoronamiento do imperio pangermánico de Hitler en maio de 1945 significa na historia alemá unha ruptura moito máis profunda que a caída do Imperio en novembro de 1918. Despois da capitulación incondicional ao final da Segunda Guerra Mundial, a potestade de goberno, é dicir, a facultade de decisión sobre o futuro de Alemaña, pasou ás catro potencias de ocupación, a saber, os Estados Unidos, a Unión Soviética, Gran Bretaña e Francia. A diferenza do ocorrido en 1918, no ano 1945, a cúpula política e militar foi derrocada e, aqueles que permaneceron con vida e foron apresados, foron xulgados ante o Tribunal Militar Internacional de Núremberg (Procesos de Núremberg).

1.2.- Vital

Hanna Arendt (1906-1976) nace en Hannover no seno dunha familia xudía condición que marcará profundamente a súa vida e o seu pensamento. Estuda na Universidade de Marburgo onde coñece a Heidegger e inicia unha relación con el. A partir de 1933 co advenimento do nazismo, a súa vida dá un xiro radical. Participa en organizacións sionistas e recopila declaracións antisemitas para denuncialas polo que será detida e interrogada pola Gestapo. Busca axuda no seu mestre e amante pero este está moi integrado na política nacionalsocialista (de feito Heidegger é nomeado reitor da prestixiosa Universidade de Friburgo en 1933 onde fai un discurso inaugural claramente a favor do réxime). Arendt sae de Alemaña e refuxiase en Francia pero en 1937, na Francia ocupada, retírase a nacionalidade xudía e convertese nunha apátrida. A partir de 1940 Francia considera a todo cidadán procedente de Alemaña “hostil” e a traslada ao Campo de traballo de Gurs do que logra escapar. En 1941 consegue escapar a EEUU e en 1952 obtén a nacionalidade estadounidense. A partir de este momento traballará en varios periódicos e despois nas universidades de California, Chicago, Columbia e Princeton. Morre en 1975.. en New York.

As súas obras máis importantes son: *As orixes do totalitarismo* (1951), *A condición humana* (1958), *Eichmann en Jerusalem* (1963).

1.3.- Influencias

As influencias filosóficas de Arendt pasan por: Sócrates, Platón e Kant; e en filosofía política por Maquiavelo e Montesquieu. Pero o fundamental do seu pensamento son os seus dous profesores que marcan a súa filosofía: por un lado **Karl Jaspers**, o seu director de tese e quen a introduce no existencialismo moderno; e por outro **Martín Heidegger** (seguramente o filósofo máis importante do século XX), o seu gran referente, profesor nas prestixiosas sesións de filosofía na Universidade de Friburgo, amigo, amante e tamén a súa gran decepción.

2.- ÉTICA

2.1.- A banalidade do mal

As experiencias vividas por Arendt fan chegar á conclusión de que os totalitarismos de distinto signo político que aparecen na primeira metade do século e o fenómeno concreto do **Holocausto** vivido en Alemaña, son acontecementos totalmente inéditos e por tanto as

categorías morais e xurídicas dispoñibles ata o momento, non son capaces de abordalos correctamente. A ética precisa novas categorías. A partir do xuízo de Eichmann en 1960, Arendt vai incorporar dúas categorías do mal:

O **Mal radical ou absoluto**: un mal descoñecido ata o momento que ten como finalidade “facer superfluos aos seres humanos” tanto a nivel xurídico (perden a súa nacionalidade e desaparecen como persoas: perden todos os seus dereitos), como a nivel moral (seres incapaces de distinguir entre o ben e o mal que seguen normas sen cuestionarse nada) e tamén a nivel individual (convértense en meros números substituíbles). Para Arendt este mal fórxase na maldade, crueldade e monstruosidade á que levan algunhas ideoloxías. Este mal é unha forma de mal incomprendido: non somos capaces de procesalo porque non temos precedentes históricos nin lexislativos nin xurídicos. Non podemos castigalo nin tampouco perdoalo porque non se pode perdoar o que non é punible.

O **Mal Banal**: en 1961 Arendt cubre como reporteira o xuízo de Adolf Eichmann en Xerusalén. Esta experiencia varía substancialmente o seu concepto de “mal radical” defendido ata entón e enuncia a teoría da “**banalidade do mal**”. Cando Arendt falaba do mal radical que atribuíu aos altos cargos dos comandos nazis, pensaba en eles como auténticos monstros, persoas sádicas e crueis que estaban fora da normalidade; pero despois do xuízo dáse de conta que as persoas causantes de tales atrocidades son persoas absolutamente normais, incluso mediocres e anódinas con as capacidades psicolóxicas en perfecto estado e con a conciencia ben clara do que facían. Estes individuos non actuaban movidos pola maldade radical como ela tiña crido, senón simplemente cumprindo ordes: actuaban como “funcionarios eficientes e excelentes” da lei fixada polo *Reich*. Actuaban movidos por unha profunda superficialidade, tiñan perdida completamente a súa capacidade de xulgar e de distinguir entre o mal e o ben porque antepuñan a lei á moralidade.

2.2.- O Xuízo

Arendt reflexiona sobre como puido ter chegado a pasar isto. Segundo Kant, o xuízo (o que Kant denominaba o “xuízo reflexivo”) é a facultade que nos permite discernir entre o que está ben e o que está mal, entre o xusto e o inxusto. O xuízo é un diálogo interior con nós mesmo, apela á nosa conciencia e é responsable das nosas accións. Esta facultade de discernir é a **facultade política** por excelencia porque permítenos ter criterio máis aló da legalidade. Cando esa facultade reflexiva desaparece o individuo pasa a actuar seguindo cegamente as normas preestablecidas. Isto é o que sucede nos totalitarismos. É unha involución no nivel ético do ser humano.

O **totalitarismo** ten quebrado o vínculo entre moralidade e legalidade. As leis deben estar sempre fundamentados en principios éticos pero no *Terceiro Reich* as leis transgrediron todos os principios éticos. Ante estas leis inxustas e inmorais o correcto tería sido desobedecer, pero a desobediencia ás leis supón un nivel de xuízo reflexivo que o totalitarismo tiña anulado. A ser un ser moral aprendese; os estados totalitarios dan consignas, normas, dogmas, non permiten o debate, a contraposición e a disidencia; os cidadáns de réximes totalitarios son individuos acríticos que non foron capaces de construír o seu propio pensamento ético e político. Así, durante o holocausto, só un grupo de persoas moi reducidas foi capaz de reflexionar e desobedecer porque entenderon que eran responsables dos seus actos máis aló das leis cos

obrigaran. O resto obedeceu irreflexivamente e levou a cabo auténticas atrocidades morais só por obedecer.

3.- POLÍTICA

3.1.- A idea do mundo

A idea de **mundo** na filosofía de Arendt é un concepto equívoco que ten diversas acepcións:

Mundo como espazo público. Tadas as persoas temos un **espazo privado** que é o reino das necesidades. Caracterízase pola escuridade porque é o lugar no que satisfacemos as nosas necesidades biolóxicas e nos refuxiamos da mirada dos demais. Neste espazo satisfacemos a nosa “animalidade”. Permitimos a entrada só a persoas moi achegadas. Pero tamén temos un **espazo público** que é o reino da liberdade. Caracterízase pola luminosidade porque é un lugar á vista de todos onde percibimos aos demais e somos percibidos. O espazo público é un espazo plural onde todos poden expresarse

Mundo como creación artificial: pero máis alá de esa distinción, Arendt pensa que o mundo é algo creado. Así entendido o mundo é o contrario da natureza que é o que ven dado, en cambio o mundo está construído polos SH. O mundo como creación ten dúas dimensións: o **espazo material** creado polo ser humano a partir da súa actividade (é o mundo das cousas) e o **mundo inmaterial** constituído pola acción política a través do diálogo das persoas. Este é para Arendt o nivel máis elevado do mundo. O mundo é un espazo exclusivamente humano; desenrolase entre nós, é mantido por nós. É un espazo artificial que se caracteriza por a pluralidade e a publicidade. O mundo é a única posibilidade de desenrolo da condición humana: “sin humanos non hai mundo e sen mundo non hai humanos”.

3.2.- Teoría política

O fin ou finalidade de toda teoría política, é para Arendt salvagardar o mundo como *constructo* (preservar o mundo construído). Pero certamente reconece que poucas veces na historia da humanidade o “mundo” entendido como esa construción humana, brillou/existiu (na ágora grega, nos primeiros momentos da Revolución americana, nos comités de cidadáns da Revolución húngara, nos primeiros momentos da Comuna Parisina).

A súa aposta é a **democracia participativa**, aquela na que toda a cidadanía faise cargo da situación, constrúe e vive. No espazo público deben de aparecer todas as propostas da humanidade; polo tanto a **verdade** non existe en política porque o espazo político constrúese a partir da multiplicidade de puntos de vista.

3.3.- Totalitarismo e sociedade de masas

Cando o mundo deixa de “cuidarse”, deixa de brillar, aparecen as masas e el ocúltase. As masas son individuos que viven uns preto dos outros pero illados, atomizados, sen conexión, individuos que teñen perdida a visión do mundo. Nos últimos capítulos de “*A condición humana*” (1958) argumenta como o mundo tecnolóxico e consumista do século XX, as persoas teñen esquecido que o único que as fai humanas e soste a construción do mundo e que iso faise a través da política (entendida como achegamento de puntos de vista). Os seres humanos centrados en satisfacer as súas necesidades de consumo teñen esquecido os vínculos co resto de seres humanos; desenténdese da súa obriga de xestionar a política (mimguén debe facer

política por outros). Cando o mundo desaparece e convertémonos en masas, aparece o **deserto**: os seres humanos se deshumanizan e nestas circunstancias pode pasar calquera cousa como a aparición do mal.

A posición de Arendt é aínda así, optimista. Considera que saír do deserto é posible. O importante é superar os totalitarismos. Como dixo Agostiño: *“para que un comenzo se fixera foi creado o ser humano”*.

4.- O PENSAMENTO DE ARENDT NO SÉCULO XXI

A obra de Arendt ocupa un lugar privilexiado entre os grandes do pensamento occidental. As súas conexións entre ética e política son unha maneira significativa de abordar as cuestións. Segundo Arendt poder e violencia son absolutamente incompatibles, xa que para que un deles se realice plenamente o outro debe desaparecer. Neste sentido, o oposto á violencia non é a non-violencia, senón o poder que volve á primeira innecesaria alí onde a acción ocupa o seu lugar.

A violencia, con todo, non é allea aos asuntos humanos, nin constitúe un mal a erradicar debido a que expresa, en ocasións, un sentido lexítimo de xustiza violentado. Pero é imposible determinar os seus límites cando se insire no curso da acción. Isto é un cambio respecto á relación poder-violencia pois a maioría dos pensadores da teoría política, incluído Weber, sosteñen unha relación inherente entre poder e violencia. Para Arendt en cambio o poder xorde da acción mutua e recíproca entre seres humanos ligados pola confianza, o que permite a posta en escena da felicidade pública.